

SPIS TREŚCI

ANATOMIA OGÓLNA

Wstęp – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	1
Anatomia, jej przedmiot, działy i stosunek do nauk pokrewnych	1
Ważniejsze podręczniki i dzieła anatomiczne	4
Rys historii anatomii – opracowali <i>Tadeusz Bilikiewicz</i> i <i>Eugeniusz Sieńkowski</i>	10
Uwagi wstępne	10
Okres pierwszy historii anatomii, do śmierci Galena (r. 201 n.e.)	11
Okres drugi historii anatomii, od śmierci Galena do wystąpienia Wesaliusza (r. 201–1543)	15
Okres trzeci historii anatomii, od wystąpienia Wesaliusza po czasy najnowsze	17
Rys historii anatomii w Polsce	22
II wojna światowa ... 43. Czasy najnowsze ... 45	
Miejsce człowieka w świecie istot żyjących i jego pochodzenie – opracowali <i>Eugenia Stołyhwo</i> i <i>Tadeusz Dzierżykray-Rogalski</i>	56
Człowiek jako forma zoologiczna	56
Pochodzenie człowieka	58
Komórka – opracowali <i>Stanisław Hiller</i> i <i>Stanisław Zawistowski</i>	65
Budowa komórki	65
Kształt i wielkość komórki ... 65. Cytoplazma ... 67. Błony komórkowe ... 69. Organelle komórkowe ... 73. Jądro komórkowe ... 82	
Czynność komórki	86
Rys rozwoju osobniczego człowieka – opracowali <i>Stanisław Hiller</i> i <i>Zofia Zegarska</i>	91
Pierwszy okres rozwoju zarodka ludzkiego	91
Bruzdowanie	95
Tworzenie się listków zarodkowych	97
Różnicowanie się listków zarodkowych. Narządy pierwotne	104
Wczesny okres rozwoju serca i naczyń krwionośnych	109
Błony płodowe	111
Rozwój kształtów zarodka	116
Czynność narządów płodowych i ich losy	120
Tkanki – opracowali <i>Stanisław Hiller</i> i <i>Stanisław Zawistowski</i>	121
Różnicowanie (histogeneza) i podział tkanek	121
Tkanka nabłonkowa	122
Tkanki łączne	129
Tkanka łączna właściwa ... 130. Tkanki łączne o charakterze swoistym ... 136. Tkanki łączne szkieletowe ... 137	
Tkanka mięśniowa	142
Tkanka nerwowa i glej	148
Tkanka nerwowa ... 148. Glej ... 156	
Krew i tkanka krwiotwórcza	158
Postać człowieka jako całość – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i> ..	162
Wzrastanie	162
Proporcje ciała ludzkiego i ich zmiany w ciągu wzrastania	166

Różnice konstytucjonalne budowy ciała	168
Różnice płciowe	171
Różnice związane z wiekiem	173
Symetria i asymetria ustroju.....	175
Plan budowy ciała ludzkiego	177
Układy narządów ... 178. Okolice ciała ludzkiego ... 180. Określenia orientacyjne w przestrzeni ... 185	

KOŚCI, STAWY I WIĘZADŁA

Budowa ogólna kości – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	187
Uwagi filogenetyczne i ontogenetyczne	187
Czynność kości	187
Skład kości	188
Kształt kości	189
Budowa wewnętrzna kości	190
Czynnościowa architektonika kości	191
Właściwości fizyczne kości	194
Właściwości biologiczne kości	195
Okostna i ochrzęstna	196
Szpik kostny	197
Rozwój kości	198
Wzrastanie i liczba kości	201
Naczynia i nerwy kości	202
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	204
Budowa ogólna połączeń kości – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	205
Rozwój połączeń kości	205
Połączenia ściste	206
Połączenia wolne, czyli stawy	208
Mechanika stawów	215
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	218
Podział kośćca – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	219

Kości, stawy i więzadła kręgosłupa i klatki piersiowej

Kręgosłup – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	219
Charakterystyka kręgu	220
Kręgi szyjne	222
Kręgi piersiowe	228
Kręgi lędźwiowe	231
Kość krzyżowa	232
Kość guziczna	237
Rozwój kręgosłupa	237
Zmienność kręgosłupa	242
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	248
Połączenia kręgów przedkrzyżowych	249
Połączenia trzonów kręgów ... 249. Połączenia wyrostków i łuków kręgów ... 252	
Połączenie przedkrzyżowego odcinka kręgosłupa z kością krzyżową	254
Połączenie kości krzyżowej z kością guziczną	255
Połączenie kręgosłupa z czaszką	255
Górny staw głowy (staw szczytowo-potyliczny) ... 255. Dolny staw głowy (staw szczytowo-obrotowy) ... 257. Ruchy w stawach głowy ... 261	
Mechanika kręgosłupa	261
Ogólna charakterystyka kręgosłupa ... 261. Czynność kręgosłupa ... 267	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	272

Klatka piersiowa – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	273
Żebra	273
Mostek	278
Rozwój żeber i mostka	281
Zmienność żeber i mostka	282
Połączenia żeber i mostka	282
Połączenia żeber z kręgosłupem ... 283. Połączenia żeber z most- kiem ... 285. Połączenia kości żebrowych z chrząstkami żebrowy- mi ... 287. Połączenia chrząstek żebrowych ... 287. Połączenia po- szczególnych części mostka ... 287	
Klatka piersiowa jako całość	288
Ostatnie okresy rozwoju rodowego ... 288. Budowa ogólna ... 288	
Mechanika klatki piersiowej	293
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	296

Kości, stawy i więzadła głowy

Uwagi wstępne (funkcja czaszki) opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Ła- siński</i>	298
Rys rozwoju rodowego czaszki	299
Ostatnie etapy antropogenezy ... 300	
Rozwój ontogenetyczny czaszki	302
Rozwój części mózgowej czaszki ... 302. Rozwój części trzewnej czaszki ... 304	
Skład czaszki	307
Budowa ogólna czaszki opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	308
Ściana górna	308
Ściana przednia	311
Ściana tylna	314
Ściana boczna	314
Ściana dolna	317
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	322
Budowa szczegółowa czaszki – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	324
Kości części mózgowej czaszki	324
Kość potyliczna ... 324. Kość klinowa ... 329. Kość czołowa ... 336. Kość skroniowa ... 340. Kość ciemieniowa ... 354. Kość sitowa ... 357	
Kości części trzewnej czaszki	360
Małżowina nosowa dolna ... 360. Kość nosowa ... 361. Lemiesz ... 362. Kość łzowa ... 363. Szczeka ... 364. Kość podniebienna ... 372. Kość jarz- mowa ... 376. Żuchwa ... 378. Kość gnykowa ... 386	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	387
Połączenia kości czaszki	396
Połączenia ściste ... 396. Połączenia stawowe. Staw skroniowo-żu- chwowy ... 401	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	406
Jamy i doły czaszki	407
Jama części mózgowej czaszki ... 407. Oczodół ... 413. Jama noso- wa ... 415. Jama ustna ... 422. Dół skroniowy ... 422. Dół podskro- niowy ... 423. Dół skrzydłowo-podniebienny ... 424. Dół zażuchwo- wy ... 425	
Wyczuwalność kości czaszki	425
Mechanika czaszki	426
Różnice czaszki związane z wiekiem	428
Różnice płciowe czaszki	429
Uwagi kranjologiczne – opracowali <i>Eugenia Stolyhwo</i> i <i>Tadeusz Dzierży- kraj-Rogalski</i>	429
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	433

Kości, stawy i więzadła kończyny górnej

Rozwój kości kończyny górnej – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	437
Kości obręczy kończyny górnej – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	438
Obojczyk	438
Łopatka	440
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	445
Kości części wolnej kończyny górnej	446
Kość ramienna	446
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	453
Kości przedramienia	454
Kość łokciowa ... 455. Kość promieniowa ... 461	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	464
Kości ręki	465
Kości nadgarstka ... 465. Kości śródreżca ... 471. Kości palców ręki ... 476	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	477
Stawy kończyny górnej – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	478
Stawy i więzozrosty obręczy kończyny górnej	479
Staw mostkowo-obojczykowy ... 479. Staw barkowo-obojczykowy ... 481. Więzozrosty łopatki ... 483	
Staw ramienny	484
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	488
Staw łokciowy	489
Staw ramiennie-łokciowy i ramiennie-promieniowy ... 489	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	496
Połączenia kości przedramienia	496
Staw promieniowo-łokciowy bliższy ... 497. Staw promieniowo-łokciowy dalszy ... 499. Błona międzykostna przedramienia ... 499. Mechanika stawów promieniowo-łokciowych ... 500	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	501
Stawy ręki	502
Staw promieniowo-nadgarstkowy ... 502. Staw śródnadgarstkowy ... 503. Połączenia stawowe kości szeregu bliższego nadgarstka ... 504. Połączenia stawowe kości szeregu dalszego nadgarstka ... 505. Stawy nadgarstkowo-śródreżeczne i międzyśródreżeczne ... 505. Więzadła stawów ręki ... 506. Naczynia i nerwy stawów ręki ... 509. Mechanika stawów ręki ... 509	
Stawy palców ręki	512
Stawy śródreżeczno-paliczkowe ... 512. Stawy międzypaliczkowe ręki ... 514	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	515
Kości, stawy i więzadła kończyny dolnej	
Rozwój kości kończyny dolnej – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	518
Kości obręczy kończyny dolnej – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	518
Kość miedniczna	518
Kość biodrowa ... 519. Kość kulszowa ... 522. Kość łonowa ... 523. Panewka... 525. Otwór zastłony... 526	
Miednica	527
Połączenia miednicy ... 527. Budowa miednicy ... 533	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	539

Kości części wolnej kończyny dolnej – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	541
Kości udowa	541
Rzepka	549
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	551
Kości goleni	552
Kości piszczelowa ... 552. Strzałka ... 560	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	562
Kości stopy	563
Kości stępu ... 563. Kości śródstopia ... 573. Kości palców stopy ... 577.	
Trzeszczki ... 577	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	578
Stawy kończyny dolnej	579
Staw biodrowy	580
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	587
Staw kolanowy	587
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	600
Połączenia kości goleni	600
Staw piszczelowo-strzałkowy ... 600. Więzozrost piszczelowo-strzałkowy ... 601. Błona międzycostna goleni ... 601	
Stawy stopy	602
Staw skokowy górny ... 602. Staw skokowy dolny ... 603. Naczynia i nerwy stawów skokowych ... 606. Mechanika stawów skokowych ... 606. Pozostałe stawy stępu ... 610. Stawy stępowo-śródstopne ... 612. Stawy międzyśródstopne ... 612	
Stawy palców stopy	613
Mechanika stawów palców stopy ... 614. Sklepienie stopy ... 614	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	616

MIĘŚNIE

Ogólna budowa mięśni – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	618
Uwagi wstępne	618
Budowa makroskopowa mięśni	619
Budowa mikroskopowa mięśni – opracowali <i>Stanisław Hiller</i> i <i>Stanisław Zawistowski</i>	623
Naczynia i nerwy mięśni – opracowali <i>Stanisław Hiller</i> i <i>Stanisław Zawistowski</i>	625
Narządy pomocnicze mięśni	626
Fizyczne i biologiczne właściwości mięśni	630
Mechanika mięśni	632
Rozwój mięśni – opracowali <i>Stanisław Hiller</i> i <i>Zofia Zegarska</i>	640
Mięśnie somatyczne ... 641. Mięśnie trzewne ... 645	
Podział mięśni – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	648
Mięśnie grzbietu – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	649
Powierzchnowe mięśnie grzbietu	650
Mięśnie kolcowo-ramienne ... 650. Mięśnie kolcowo-żebrowe ... 658	
Głębokie mięśnie grzbietu	658
Uwagi ogólne ... 658. Długie mięśnie grzbietu ... 659	
Mięśnie kolcowo-poprzeczne ... 659. Mięsień krzyżowo-grzbietowy ... 660. Mięsień kolcowy ... 665. Mięśnie poprzeczno-kolcowe ... 667	
Krótkie mięśnie grzbietu ... 669. Mięśnie podpotyliczne ... 671	
Powięź grzbietu	673
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	675

Mięśnie klatki piersiowej – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	677
Powierzchowne mięśnie klatki piersiowej	678
Głębokie albo właściwe mięśnie klatki piersiowej	684
Przepona	689
Mechanika oddychania	696
Powięź klatki piersiowej	698
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	700
Mięśnie brzucha – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	702
Uwagi ogólne	702
Boczne i przednie mięśnie brzucha	704
Tylne mięśnie brzucha	712
Trójkąt lędźwiowy i ścięgnista przestrzeń lędźwiowa	715
Współdziałanie mięśni brzucha	716
Rozciągną mięśni brzucha	717
Pochewka mięśnia prostego brzucha ... 718. Kresa biała ... 719	
Powięź mięśni brzucha	720
Powięź powierzchowna brzucha ... 720. Powięź poprzeczna ... 721	
Kanał pachwinowy	722
Powierzchnia wewnętrzna przedniej ściany brzucha	726
Miejsca zmniejszonego oporu ścian brzucha	729
Przepukliny pachwinowe ... 730	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	730
Mięśnie szyi – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	733
Uwagi ogólne	733
Grupa powierzchowna mięśni szyi	734
Grupa środkowa mięśni szyi	738
Mięśnie podgnykowe ... 738. Mięśnie nadgnykowe ... 741	
Grupa głęboka mięśni szyi	744
Mięśnie pochyłe ... 744. Mięśnie przedkręgowce ... 747	
Powięź szyi	748
Przestrzenie międzypowięziowe szyi ... 750	
Trójkąty szyi	751
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	753
Mięśnie głowy – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	755
Uwagi ogólne	755
Mięśnie wyrazowe głowy	756
Mięśnie sklepienia czaszki ... 757. Mięśnie otoczenia szpary po- wiek ... 758. Mięśnie otoczenia szpary ust ... 762. Mięśnie otoczenia nozdrzy ... 772. Mięśnie małżowiny usznej ... 773. Wyraz twarzy ... 774	
Mięśnie żucia	775
Powięź głowy	779
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	780
Mięśnie kończyny górnej – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	783
Uwagi ogólne	783
Mięśnie obręczy kończyny górnej.	783
Powięź okolicy barku	789
Dół pachowy i jama pachowa	790
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	793
Mięśnie ramienia	794
Grupa przednia mięśni ramienia ... 795. Grupa tylna mięśni ramie- nia ... 799	
Powięź ramienia	801
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	802
Mięśnie przedramienia	803
Grupa przednia mięśni przedramienia ... 805	

Warstwa powierzchowna ... 805. Warstwa głęboka ... 812	
Grupa boczna mięśni przedramienia ... 815. Grupa tylna mięśni przedramienia ... 819	
Warstwa powierzchowna ... 819. Warstwa głęboka ... 821	
Powięź przedramienia	825
Pochewki ścięgien ręki	829
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	833
Krótkie mięśnie ręki	836
Mięśnie kłębu kciuka ... 837. Mięśnie kłębu palca małego ... 840. Mięśnie środkowe dłoni ... 842. Rozciągnięta grzbietowe palców ręki ... 846	
Powięzie ręki	847
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	850
Mięśnie kończyny dolnej – opracowali <i>Michał Reicher</i> i <i>Wiesław Łasiński</i>	852
Uwagi ogólne	852
Mięśnie obręczy kończyny dolnej	853
Grupa przednia mięśni grzbietowych obręczy kończyny dolnej ... 854.	
Grupa tylna mięśni grzbietowych obręczy kończyny dolnej ... 858. Grupa mięśni brzusznych obręczy kończyny dolnej ... 865	
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	867
Mięśnie uda	868
Grupa przednia mięśni uda ... 869. Grupa przyśrodkowa mięśni uda ... 874. Grupa tylna mięśni uda ... 878	
Powięzie biodra i uda	882
Topografia uda	887
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	889
Mięśnie goleni	892
Grupa przednia mięśni goleni ... 892. Grupa boczna mięśni goleni ... 896. Grupa tylna mięśni goleni ... 899	
Warstwa powierzchowna ... 899. Warstwa głęboka ... 903	
Powięzie goleni	911
Pochewki ścięgien stopy.	913
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	916
Krótkie mięśnie stopy	918
Mięśnie grzbietu stopy ... 921. Mięśnie podeszwy ... 921	
Mięśnie wyniosłości przyśrodkowej ... 921. Mięśnie wyniosłości bocznej ... 924. Mięśnie wyniosłości pośredniej ... 926. Rozciągnięta grzbietowe palców stopy ... 930	
Powięzie stopy	930
Streszczenie – opracował <i>Wiesław Łasiński</i>	933
SKOROWIDZ RZECZOWY	935

Anatomia zajmuje się budową i rozwojem ciała zwierząt i człowieka. Budowę ciała zwierząt i człowieka buduje się w sposób ciągły, który przez parę lat zaskakująco bezpośrednio ze światem zewnętrznym. Przeglądając nam natury ustroj, rozwijają się. Rozwój ten a różnych ustrojów odbywa się wewnątrz ustroju jądrowych, a u człowieka i większości ssaków, jak również u pewnej liczby innych zwierząt, w jonie matki. Badanie tych stosunków rozwojowych jest zadaniem embriologii (embryon = zarodek, logos = wiedza lub ontogeneza to = życie, genesis = powstanie). Ontogeneza, czyli historia rozwoju osobniczego, ma zasięg większy niż embriologia, gdyż bada rozwój jednostki od zapłodnionej komórki jajowej począwszy aż do ukończenia wyrostku. Embriologia wraz z materią tworzą morfologię (morf = postać, nauka, która ma na celu poznanie budowy zewnętrznych form ustrojów żywych i ich części strukturalnych, tj. narządów).